

ВІТАЛІЙ МАНЗУРЕНКО

ЮВІЛЕЙНА ВІДЗНАКА “50 РОКІВ НОРИЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ”

Ювілейні та пропам'ятні відзнаки, пов'язані з національно-визвольними змаганнями нашого народу у XX столітті, зайняли гідне місце серед великого масиву вітчизняних військових нагород. На початковому етапі розвитку української фалеристики усі військові нагороди, крім відзнак УПА¹, впроваджувалися в життя після закінчення бойових дій. Це було пов'язано з тим, що в бойових умовах не вистачало часу для остаточної розробки та затвердження самої нагороди. Готувалися проекти, писалися статuti до багатьох відзнак, та лише деякі з них були затверджені в післявоєнний час. Ці нагороди стали окрасою не тільки української, але й світової фалеристики. Серед них такі, як орден (Лицарів) Залізного хреста армії Української Народної Республіки, орден (Хрест) Симона Петлюри, Хрест Легіону Українських Січових Стрільців, Бойовий хрест Українських Січових Стрільців, медаль до 10-тої річниці відбудови Української Держави та багато інших.

Після проголошення у 1991 році незалежності України з'явилося чимало ювілейних та почесних нагород. Серед них, зокрема, відзнаки, приурочені до 50-тої й 60-тої річниці створення УПА² і до 50-річчя УГВР, нагорода “За заслуги в боротьбі за волю України”, почесний орден “Січковий хрест” та інші.

12 травня 2003 року, напередодні відзначення 50-тої річниці Норильського повстання, провід Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих заснував ще одну ювілейну відзнаку – “50 років Норильського повстання”.

Саме повстання відбулося 1953 року. Після смерті Сталіна майже в усіх таборах політв'язні піднялись на боротьбу проти радянського режиму. Свою непокору вони виражали масовими страйками, що подекуди переросли у повстання. Арештанти не забували наказ Проводу ОУН продовжувати боротьбу за волю України й інших поневолених народів скрізь і за будь-яких обставин. Це був перший випадок в історії СРСР,

¹ Манзуренко В. Нагороди УПА // *Армія безсмертних* / Ред. В. В'ятрович, В. Мороз. – Львів, 2002. – С. 53-67.

² Його ж. Ювілейна відзнака, присвячена 60-річчю створення УПА // *Український визвольний рух* – Львів, 2003. – Зошит 1. – С. 172 -175.

коли ізольовані в таборах в'язні організовано піднялись на боротьбу з системою.

Ще в 1952 році до Норильська з Караганди прибув великий етап зі Львова. Ув'язнених розпорошили по всіх таборах КарЛагу³. То був цвіт українського національного опору пізніших часів – хлопці, які пройшли школу УПА, мали досвід визвольної боротьби і не були ще виснажені тюремними поневіряннями та були засуджені в 1948–1949 роках. З етапом прибув і колишній сотенний УПА на Волині Мелентій Семенюк, який відразу приступив до згуртування в'язнів для боротьби проти свавілля табірної адміністрації. “Вони й привезли нам той дух тяги до боротьби”, – згадував Кость Король, член координаційного (страйкового) комітету третього каторжного табору в Норильську.

Причиною повстання стало вбивство молодого в'язня з Волині Ковальчука. На знак протесту 40 тисяч в'язнів відмовилися працювати.

Про події у третьому каторжному таборі розповів на науковій конференції, присвяченій 45-тій річниці повстання, Роман Загоруйко, член координаційного (страйкового) комітету.

“В Третьому каторжному концтаборі події відбувалися за цілком іншим сценарієм, не так як в інших місцях ув'язнення, і, можна сказати, справді носили характер повстання. Ще з 1949 року тут діяла підпільна організація на базі революційної ОУН.

4 червня 1953 року збунтувалися політв'язні в БУР-і⁴. Вони силою вирвалися з камер і забарикадувалися. На допомогу їм прийшли політв'язні з зони. Вони зломали огорожу БУР-у, вигнали наглядачів, які втекли за зону. Ця подія дала поштовх до непокори каторжан, яка стала початком повстання.

Начальник гарнізону майор Повстяной подав команду: “По изменникам Родины, огонь!”. Гине шість каторжан, 17 було поранено, серед них один поляк Бараньчик, всі решта українці (Шумук Д. Із Гулагу у вільний світ. – Торонто, 1991. – С. 70).

Каторжани арештовують начальника Горних таборів⁶ генерала Семенова та виганяють за зону всю таборну обслугу.

Провід підпільної організації (Яків Сушкевич, Данило Шумук, Михайло Орос і Роман Загоруйко) скликають збори, де обирають комітет з 15-ти осіб, який керує табором і підтримує в ньому порядок”⁷.

³ КарЛаг – Карагандинское управление лагерей (Карагандинське управління таборів).

⁴ БУР – барак усиленного режима (табірна тюрма).

⁶ Горний табір – від ГОРЛаг (Государственный особорежимный лагерь).

⁷ Загоруйко Р. Українська Повстанська Армія в боротьбі за державну незалежність // Українці в архіпелазі ГУЛАГ. – Чернівці, 1999. – С. 48.

До складу комітету увійшли представники різних націй, серед них: українці, росіяни, латиші, литовець, білорус, чеченець та інші. В зоні знаходилося представників більше п'ятидесяти національностей⁸.

За ініціативою Проводу табірної організації Роман Шумський (проживає зараз у Львові) в клубі наладив радіовузол, де по черзі слухали новини зі всього світу. Почуті новини записувалися у двох примірниках. В першу чергу один з них передавали для Проводу організації, другий комітетові 15-ти. Радіовузол працював до останнього дня повстання.

Декілька разів каторжан позбавляли гарантійного пайка. На знак протесту при допомозі повітряних зміїв каторжани розповсюджували по цілому Норильську летючки з надписом: "Нас вбивають і морять голодом"⁹.

Олесь-Дмитро Гуменюк, голова Львівського крайового братства ОУН-УПА, учасник Норильського повстання, згадував: "Мені, як повстанцю, що має гарний почерк доручили писати летючки. Писали ми їх на російській мові і пачками по 100 або 200 штук прикріплювали до повітряних зміїв, зроблених з плакатного паперу. Летючки скручували в трубку, посередині обв'язували нитками, прикріплювали до змія і робили гніт з бавовни довжиною 15 сантиметрів. На висоті 250 – 300 метрів гніт догоряв, і летючки розсипалися на великій території над містом. Охорона намагалася збивати повітряні змії з кулеметів. Але повітряні змії, отримавши дірки, піднімалися ще вище і розносили летючки на ще більшу віддаль. Щодня нам вдавалося запустити до п'яти повітряних зміїв. Місто Норильськ було засипане нашими летючками".

З Москви прибула комісія для ведення переговорів. Комітет ув'язнених підготував перелік вимог. На переговори пішли Борис Шимаєв та Роман Загоруйко. Довідавшись, що прибула комісія не має відповідних повноважень, переговори були зупинені.

Наприкінці липня до табору приїхав заступник генерального прокурора СРСР Вавилов. Ознайомившись із ситуацією, він обіцяв, що каторжан більше розстрілювати не будуть.

Та це був лише тактичний хід, аби приспати пильність в'язнів. 4 серпня по гучномовцях було передано ультиматум: "Через годину всім вийти за зону! До тих, хто не вийде, буде застосована сила, аж до розстрілу!"

У час, зазначений в ультиматумі, на територію зони в'їхало три вантажні автомашини (четверта залишилась за зоною) з озброєними солдатами. Дорогу їм загородив беззбройний каторжанин Микита Худоба,

⁸ Король К. *Моя Голгофа*. – Чернівці, 2000. – С. 121, 125.

⁹ Загоруйко Р. *Українська Повстанська Армія в боротьбі за державну незалежність // Українці в архіпелазі ГУЛАГ*. – Чернівці, 1999. – С. 49.

родом з Волині. Пролунала автоматна черга, і він став першою жертвою. Почався масовий розстріл в'язнів. За даними Івана Близнюка та інших очевидців, які підбирали трупи, у зоні було вбито понад 180 каторжан. Точна цифра полеглих досі не відома.

Красноярска прокуратура порушила справу проти учасників Норильського повстання. Слідство тривало понад вісім місяців.

В історії боротьби в'язнів ГУЛагу немає аналогів Норильському повстанню. Воно було організоване на найвищому рівні і стало значним внеском у справу визвольної боротьби¹⁰.

Про те, як змінилася ситуація в таборах після повстання, згадував Володимир Малкош, голова івано-франківської станиці Галицького братства колишніх вояків Першої української дивізії УНА:

“Результатом повстання були різні полегшення. Знято номерні знаки з одягу, бараки на ніч не закривано, дозволено листування кожного місяця, відкрито в таборі бібліотеку і читальний зал з газетами, періодично показувано кінофільми (переважно “трофейні”), виплачувано деяку суму із заробітку в'язням, за що можна було дещо купити в магазині. Ще через деякий час почала влада переглядати особисті справи і звільнювати “малоліток” (тих, хто був суджений у віці 18 років), а іншим скорочувати терміни ув'язнення до 10 років. Це вже було після 20-го з'їзду КПРС, під час так званої “відлиги” Хрущова”¹¹.

Роман Шумський
під час повстання

4 червня 2003 року тогочасний голова Львівської обласної державної адміністрації Мирон Янків своїм розпорядженням за № 539 затвердив склад комітету з підготовки та відзначення 50-тої річниці Норильського повстання¹². До оргкомітету увійшли представники обласної адміністрації, а також учасники повстання Олесь-Дмитро Гуменюк та Іван Кривуцький. Голова Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих Петро Франко розробив план заходів із відзначення подій 1953 року. Одним із пунктів плану було виготовлення і

¹⁰ Загоруйко Р. *Українська Повстанська Армія в боротьбі за державну незалежність // Українці в архіпелазі ГУЛАГ – Чернівці, 1999. – С. 49 – 50.*

¹¹ Малкош В. *Я був там, у Норильську // Українці в архіпелазі ГУЛАГ. – Чернівці, 1999. – С. 53.*

¹² *Розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації № 539 від 04.06.2003 р.*

затвердження ювілейної відзнаки та пам'ятної грамоти до неї. Серед багатьох проектів, поданих на розгляд оргкомітету, особливу увагу привернула ідея львівського митця Володимира Турецького, батьки якого брали активну участь у національно-визвольних змаганнях і були за це засуджені. У нагороді автор пропонував поєднати елементи емблеми Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих та державної символіки, а саме: розірваний терновий вінок, що символізує муки, які мужньо витерпів український народ, та Золотий Тризуб¹³.

12 травня 2003 року провід Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих ухвалив проект ювілейної відзнаки¹⁴. Вона має вигляд латунного хреста розміром 38 мм на 38 мм, з карбуванням і гарячими емальями вишневого, чорного та синього кольору. Раме-на хреста перехрещуються двома мечами, леза яких звернені вгору. У центрі хреста розміщено терновий вінок, у верхній частині якого Золотий Тризуб на синьому щиті. У середині тернового вінка на чорному фоні розташовано цифру "50", під якою півколом уміщено напис: "НО-РИЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ", вкритий позолотою. Металеві частини пам'ятної відзнаки теж позолочені.

На зворотному боці відзнаки викарбовано "50 років Норильського повстання українських політичних в'язнів. 1953–2003"¹⁵.

До відзнаки додається грамота, яка засвідчує особу нагородженого¹⁶.

Згідно з положенням про ювілейну відзнаку, нею нагороджуються:

- колишні політичні в'язні – учасники Норильського повстання;
- діти колишніх політичних в'язнів і репресованих, які народилися в тюрмах, таборах чи на засланні, а нині активно працюють для утвердження та розбудови незалежної України;
- учасники національно-визвольної боротьби, які були репресовані, як борці за волю України;
- активні учасники державотворення, які своєю працею утверджують та розбудовують незалежну Україну¹⁷.

¹³ *Протокол № 1 засідання проводу Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих від 25 травня 1994 року.*

¹⁴ *Ухвала Проводу Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих від 12 травня 2003 року.*

¹⁵ *Опис пам'ятної відзнаки "50 років Норильського повстання". Затверджена Проводом Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих від 12 травня 2003 року.*

¹⁶ *Положення про пам'ятну відзнаку "50 років Норильського повстання". Затверджена Проводом Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих від 12 травня 2003 року.*

¹⁷ *Положення про пам'ятну відзнаку "50 років Норильського повстання". Затверджена проводом Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих 12 травня 2003 року.*

21 червня 2003 року в Палаці культури учнівської молоді ім. Євгена Петрушевича (Львів) відбулася урочиста академія з нагоди 50-тої річниці Норильського повстання, під час якої планувалося нагородити ювілейною відзнакою учасників Норильського повстання. Однак нагородження не відбулося, оскільки через затримку у фінансуванні ювілейні відзнаки не було виготовлено своєчасно. З деяким запізненням їх було відліто у Львові в кількості 20 штук і вручено учасникам Норильського повстання. Цю відзнаку отримали також музеї для своїх експозицій.

За звітом Капітули ювілейної відзнаки “50 років Норильського повстання”, станом на 20.01.2004 р. було видано таку кількість хрестів:

Львівська область – 95 шт.;
місто Львів – 34 шт.;
Івано-Франківська область – 33 шт.;
Волинська область – 20 шт.;
Тернопільська область – 15 шт.;
Оргкомітет – 8 шт.;
Київська область – 7 шт.;
Рівненська область – 2 шт.;
Вінницька область – 2 шт.;
Дніпропетровська область – 1 шт.;
Чернівецька область – 1 шт.;
Крим – 1 шт.;
Львівський історичний музей – 1 шт.

Отже, всі виготовлені відзнаки вже видано. Залишається тільки шкодувати, що через брак коштів їх випустили у такій обмеженій кількості, і багато ще живих учасників Норильського повстання не отримали заслужену нагороду.

Завдяки своїй оригінальній формі та змісту ювілейна відзнака “50 років Норильського повстання” посіла важливе місце у порівняно молодій українській фалеристиці.